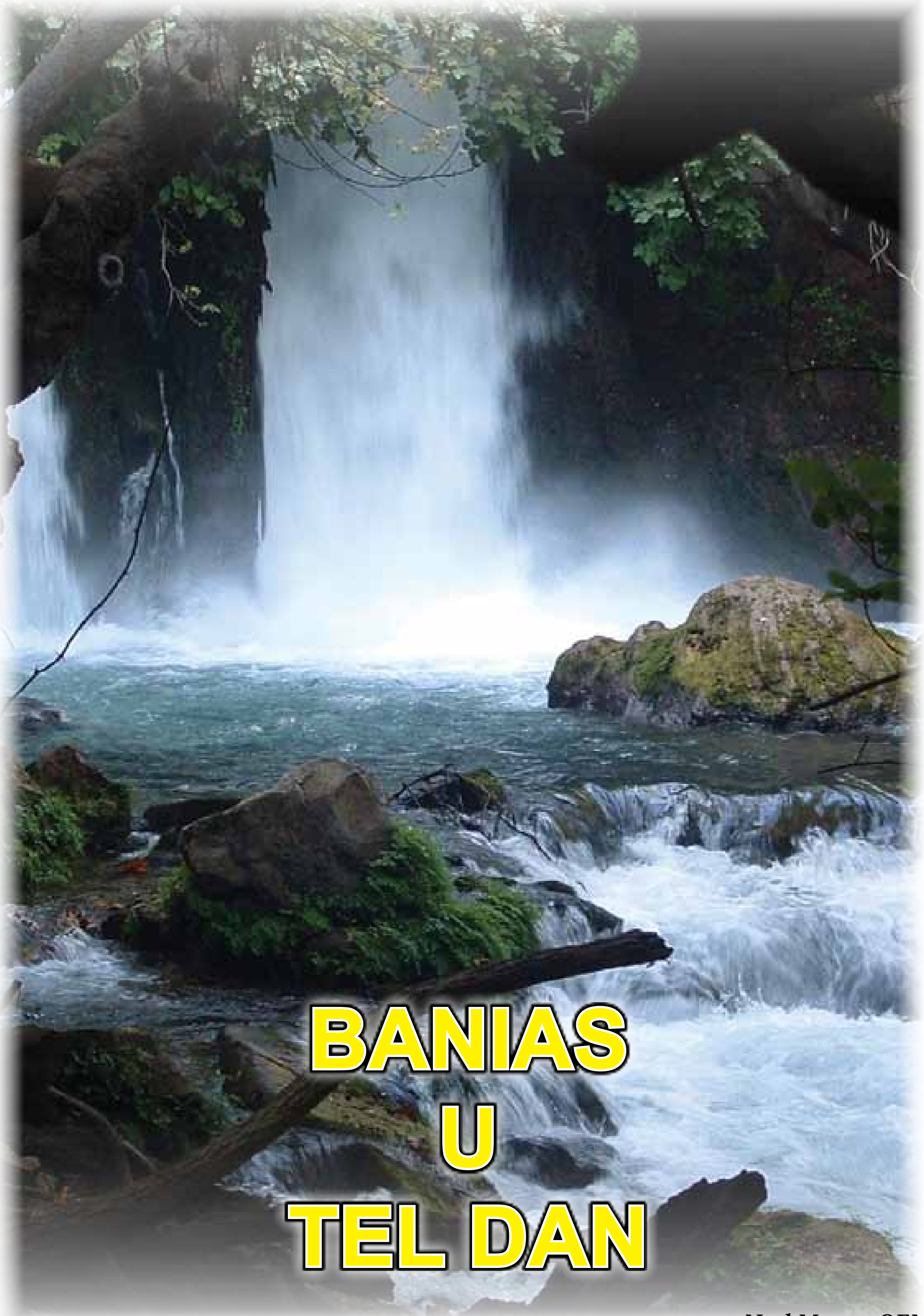

BANIAS U TEL DAN

Noel Muscat OFM

Is-siti arkeoloġiċi ta' Banias u Tel Dan jinsabu fit-tramuntana estrema ta' l-Istat ta' Israel, qrib il-fruntiera mal-Libanu u s-Sirja, immarkata mill-muntanja Ħermon. Huma l-aktar magħrufin għall-abbundanza ta' ilma li jnixxi fihom, għax hawnhekk jinsabu l-għejjun tax-xmara Ġordan. Imma huma wkoll postijiet ta' interess kbir arkeoloġiku u bibliku.

Banias u Nahal Ħermon

Banias hu marbut qabel xejn man-nixxiegħa tax-xmara Ġordan, imsejħa Nahal Ħermon. Din in-nixxiegħa tircievi l-ilmijiet tagħha mix-xaqliba tan-nofsinhar tal-muntanja Ħermon u mill-għoljiet tat-tramuntana tal-Golan. Il-muntanja Ħermon bl-Għarbi tissejjaħ Jabal el-Shaiykh, u bil-Lhudi Har Hermon, hi l-ogħla muntanja fil-katina tal-muntanji ta' l-Anti-Libanu. Tilħaq 2814 metri fuq il-livell tal-baħar. Il-quccata tagħha timmarka l-fruntiera bejn il-Libanu u s-Sirja, filwaqt li x-xaqliba tan-nofsinhar, fejn titwieled ix-xmara Ġordan, hu taħt il-kontroll ta' Israel, li okkupa l-għoljiet tal-Golan fil-gwerra ta' l-1967. In-Nahal Ħermon tilqa' l-ilma minn żona ta' 150 kilometri kwadri, l-aktar min-nixxiegħa ta' Sa'ar (Wadi Hasba) u minn Nahal Sion (Wadi Asal). Kull sena n-Nahal Ħermon tipproduci 120 miljun metru kubu ta' ilma, li jammonta għal kwart ta' l-ilma li jinżel fix-xmara Ġordan. Ħafna mill-ilma jnixxi f'Banias, taħt l-għar ta' dan is-sit arkeoloġiku, f'temperatura kiesħa ta' 15 gradi Celsius. Għal tliet kilometri n-Nahal Ħermon tinżel b'qawwa minn ħondoq dejjaq, permezz ta' kaskati, li l-aktar waħda famuża fosthom hi l-Banias Waterfall. Imbagħad in-Nahal Ħermon tidħol fil-wied ta' Hula, fejn l-ilmijiet jikkalmaw. Xi 9 kilometri lejn in-nofsinhar in-Nahal Ħermon tingħaqad man-Nahal Dan, biex flimkien jiffurmaw ix-xmara Ġordan, li tibqa' nieżla sakemm toħroġ fl-Għadira tal-Galilija, minn fejn imbagħad terġa' toħroġ fix-xaqliba opposta biex tibda nieżla lejn il-Baħar il-Mejjet.
Is-sit arkeoloġiku ta' Banias hu, qabel xejn, post turistiku fejn wieħed imur, l-aktar fir-rebbiegħa, meta jinħall is-silġ fuq l-Ħermon, biex igawdi l-ġmiel ta' din ir-riserva naturali u l-ilmijiet abbundanti li jnixxu f'dan il-post. Imma Banias hu wkoll post arkeoloġiku u bibliku ta' importanza.
Wara li Alessandru l-Kbir okkupa l-Art Imqaddsa fis-sena 332 q.K. il-kultura Griega iddaħħlet fil-lvant nofsani. F'Banias, qrib in-nixxiegħa tal-Ħermon, ġie mibni Paneon, jiġifieri tempju lil alla Pan, li kienu jemmnu li jgħix fin-natura. L-isem tal-post, Banias, jew Paneas, ġej proprju minn dan il-kult lejn l-alla

Il-Muntanja Hermon

Pan. L-istoriku Xenon ta' Rodi jikteb li, fis-sena 200 q.K. hawnhekk seħħet battalja bejn is-Selewcidi u t-Tolomej li kienu fi gwerra biex jaħkmu l-Palestina. Fi tmiem l-ewwel seklu q.K. ir-Rumani okkupaw Banias u għaqqduha mas-saltna ta' Erodi l-Kbir. L-istoriku lhudi ta' dak il-perjodu, Josephus Flavius, ifakkar li Erodi bena f'Banias tempju qrib in-nixxiegħat tal-Ħermon, u iddedikah lill-patrun tiegħu, l-imperatur Ruman Augustus. Wara l-mewt ta' Erodi s-saltna tiegħu inqasmet bejn it-tliet uliedu subien. It-tramuntana tal-Palestina u l-għoljiet tal-Golan ġew taħt il-ħakma ta' Filippu, li iddikjara Banias kapitali tas-saltna tiegħu fis-sena 2 q.K. Hu semmieha Caesarea Philippi, għalkemm baqa' jinżamm l-isem Paneas. Din il-belt baqgħet il-kapitali tas-saltna ukoll taħt il-ħakma ta' Agrippa II, fit-tieni nofs ta' l-ewwel seklu ta' l-era Kristjana. Josephus Flavius ifakkar li Agrippa II sebbaħ il-belt , billi bena fiha palazz kbir u diversi tempji bi statwi.

Għat-tradizzjoni Kristjana, Banias jew Paneas jibqa' marbut ma' żewġ fatti evanġelici li seħħew hawnhekk, u li huma indikazzjoni li Ġesù wasal ukoll fit-tramuntana tal-Palestina taħt il-muntanja Ħermon. L-ewwel fatt hu dak marbut ma' l-istqarrija ta' fidi ta' Pietru, f'Mattew 16,13-19:

"Meta wasal fl-inħawi ta' Cesarija ta' Filippu, Ġesù staqsa lid-dixxipli tiegħu u qalilhom: «Min jgħidu n-nies li hu Bin il-bniedem?» U huma weġbuh: «Xi wħud, Ġwanni l-Battista; oħrajn Elija; u oħrajn Ġeremija jew wieħed mill-profeti». «Imma intom min tgħidu li jien?» staqsiehom. U qabeż Xmun Pietru u qallu: «Inti l-Messija, Bin Alla l-ħaj». U Ġesù wieġbu u qallu: «Hieni int, Xmun bin Ġona, għax mhux bniedem tad-demm u l-laħam uriek dan, imma Missieri li hu fis-smewwiet. U jiena ngħidlek: Inti Pietru, u fuq din il-blata jiena nibni l-Knisja tiegħi, u s-setgħat ta' l-infern ma jegħlbuhiex. Jiena nagħtik l-imfietaħ tas-Saltna tas-Smewwiet, u kull ma torbot fuq l-art ikun marbut fis-smewwiet, u kull ma tħoll fuq l-art ikun maħlul fis-smewwiet".

It-tieni fatti evanġeliku li Missirjiet il-Knisja jgħidu li seħħ f'Banias hu dak tal-fejqan mirakoluż tal-mara li kienet marida b'emorraġija. Il-fatt jirrakkontawh Mattew 9,20-22, Mark

5,25-34, u Luqa 8,43-48, għalkemm mill-Evanġelji jidher car li dan il-fatt seħħ f'Kafarnahum, għax hu ħaġa waħda mar-rakkont tal-fejqan tat-tifla tal-kap tas-sinagoga Ġajru. X'aktarx li din il-mara kienet marret Kafarnahum biex titfejjaq u jista' jagħti l-kas li kienet tgħix f'Banias. Skond tradizzjoni antika din il-mara kienet poġġiet statwa ta' Ġesù fil-bieb tad-dar tagħha biex tfakkar il-miraklu tal-fejqan li kienet qalgħet. L-istoriku Sozomeno jikteb li meta l-imperatur Ġuljanu l-Apostata sema' li f'Caesarea Philippi kien hemm wieqfa statwa ta' Kristu, li kienet saret minn waħda mara li kienet ġiet imfejqa minn emorraġija mill-istess Ġesù Kristu, hu ordna li din tinħatt u ssir statwa tiegħu nnifsu flokha. Imma niżel nar mis-sema u kisser din l-istatwa ta' l-imperatur hekk li r-ras u l-għonq spiccaw ma' l-art bil-marka ta' xejn laqtithom dik is-sajjetta.

Fl-era Biżantina, li timmarka l-perjodu li fih il-Palestina kienet Kristjana, Banias bidlet il-karatteristika ta' belt pagana. Il-kult lejn l-alla Pan intemm għal kollox u t-tempji pagani ġew abbandunati. Imma l-belt baqgħet abitata u anzi kibret, filwaqt li l-palazz ta' Agrippa II sar post fejn l-abitanti kienu jiġu għall-banjijiet fl-ilmijiet cari tan-nixxiegħa.

Wara li l-Palestina ġiet maħkuma mill-Musulmani, fis-sena 638, Banias tilfet l-importanza tagħha u saret biss raħal minsi. L-isem Banias daħal biex ħa post l-isem Paneas. Sas-seklu 10 Banias kienet baqgħet abitata minn immigrati Musulmani, imma kien hemm fiha wkoll il-preżenza tal-Lhud.

Mal-wasla tal-Krucjati fis-sena 1099 Banias mall-ewwel akkwistat l-importanza ta' belt ta' fruntiera bejn ir-Renju Latin Krucjat ta' Ġerusalemm u l-artijiet l-oħrajn okkupati mill-Musulmani, li c-centru amministrattiv tagħhom kienet il-belt ta' Damasku fis-Sirja, fuq ix-xaqliba l-oħra tal-muntanja Ħermon. Minħabba

Tel Dan Bieb tal-belt Kaghnanea

l-pożizzjoni tagħha f'salib it-toroq bejn Sidon u Tir fil-Libanu u Damasku fis-Sirja, Banias kienet post strateġiku ta' importanza. Kien għalhekk li, fil-għoli fuq Banias il-Musulmani kienu saħħew il-Fortizza ta' Nimrod. Imma fl-1129 Nimrod u Banias intrebħu mill-Krucjati, sakemm fl-1132 reġgħu inħakmu mill-Musulmani.

Wara li Saladin rebaħ lill-Krucjati fil-battalja ta' Qarne Hattin fl-4 ta' Lulju 1187 u kecciehom mill-Galilija, Banias naqset fl-importanza tagħha. Il-Mameluki kienu saħħew il-belt, imma bil-mod il-mod abbandunaw il-Fortizza ta' Nimrod. Banias b'hekk saret raħal żgħir u minsi minn kulħadd sakemm fl-1967 l-Israeljani okkupaw l-għoljiet tal-Golan u ħakmu n-nixxiegħat ta' l-ilma tal-muntanja Ħermon, u Banas saret post ta' importanza arkeoloġika u turistika.

Iż-żjara tas-sit arkeoloġiku ta' Banias tibda min-nixxiegħa tal-Ħermon li toħroġ proprju taħt l-għar li quddiemu kien hemm it-tempju ta' l-alla Pan. It-tempju ta' Pan kien mibni taħt irdum li hu 40 metru għoli, u li mhux għajr il-fdal ta' għar kbir li għadu jeżisti biss f'bicca minnu waranett, u li s-saqaf tiegħu kien waqa' biex ħoloq anfitejatru naturali li fih inbnew diversi postijiet ta' kult pagani. In-naħa ta' wara ta' l-għar għada teżisti u tissejjaħ l-Għar ta' Pan. Illum in-Nahal Ħermon ma għadhiex tnixxi fil-għar kif kienet fl-antikità, imma aktar 'l isfel, kif għidna, ukoll għax il-kwantità ta' ilma naqset ħafna. It-tempju ta' Pan kien mibni fuq pjattaforma ta' 80 metru tul li kienet tiddomina l-belt ta' Banias. Dan il-post kien «temenos» jew recint qaddis dedikat lil alla Pan. Il-kult lejn Pan kien jiddependi mit-taħlita ta' fatturi naturali li kienu jinkludu l-veġetazzjoni (bosk), l-ilma (nixxiegħa) u l-għar. Minn żminijiet il-qedem dan il-post kien oġġett ta' kult tar-ragħajja li kienu jissagrifikaw mogħoż quddiem dan l-għar. It-«temenos» kien jinkludi t-tempju, il-btieħi, il-għar u xi nicec li għadhom jidhru fil-blat ta' l-irdum, li fihom x'aktarx li kien hemm statwi. Mit-tempju ta' l-alla Pan fadal biss xi fdalijiet. Quddiem id-daħla tal-grotta sagra Erodi l-Kbir, fis-sena 19 q.K., kien bena tempju ad unur ta' Cesari Awgustu. Dan it-tempju jiġi deskritt mill-istoriku Lhudi Josephus Flavius, li jgħid li t-tempju kien 20 metri twil. Mit-tempju wieħed kien jgħadd fil-grotta ta' l-alla Pan, li wkoll kienet meqjusa bħala tempju, kif rajna, u li fiha kienu jsiru sagrificcji tal-mogħoż li kienu mbagħad jixħuthom fil-qiegħ tan-nixxiegħa. Jekk id-demm tagħhom kien joħroġ ma' l-ilma aktar 'l isfel allura dan kien ifisser li l-alla Pan ma kienx laqa' s-sagrificcju. Matul l-ewwel seklu ta' l-era Kristjana inbena santwarju ieħor pagan, iddedikat lil Pan u n-Ninfi, lejn ix-xaqliba tal-lvant tat-tempju ta' Awgustu. Dan il-post jissejjaħ il-Bitħa ta' Pan u n-Ninfi. Il-binja kienet tikkonsisti f'rettangolu ta' 15 metru b'10 metri li ma kienx imsaqqaf u għalhekk kien santwarju għall-apert. Fil-ħajt tar-rdum li hemm fuq wara ġiet imħaffra nicca kbira, li qisha għar, u fuqha żdiedu wkoll nicec oħrajn għal xi statwi. Hemm iskrizzjoni bil-Grieg li tindika li dawn in-nicec saru fis-sena 148: "Il-qassis Victor, iben Lysimachos, iddedika din l-alla mara lil alla Pan, il-maħbub ta' Echo".

Maġenb din il-binja hemm il-fdalijiet tat-tempju ta' Zeus u tal-bitħa ta' Nemesis. Madwar is-sena 100, meta kien imperatur Trajanu Cesari, inbena tempju lil Zeus f'Banias. It-tempju kellu żewġ kmamar, sala interna li kienet dekorata bl-irħam u portiku wiesgħa quddiemha. Il-faccata tat-tempju kienet imżejna b'erba' kolonni li kellhom kapitelli Korinzi. Maġenb it-tempju kien hemm bitħa wiesgħa 4 metri, li kont titla' għaliha b'taraġ mix-xaqliba tan-nofsinhar, fejn kien isir il-kult ta' Nemesis, l-alla mara tal-vendetta u

Kastell ta' NImrod

l-ġustizzja.
Fl-aħħarnett, fuq l-estremità tal-lvant ta' dan ir-recint qaddis, fit-3 seklu inbena post ta' kult li fih kienu jindifnu l-għadam tal-mogħoż sagri li kienu jiġu offruti lil alla Pan. L-arkeoloġi sabu diversi fdalijiet ta' għadam fin-nicec, kif ukoll muniti li fihom hemm rappreżentati l-mogħoż sagri tal-belt ta' Banias, li kienu jiġu offruti lil alla Pan.
Minn quddiem l-għar ta' l-alla Pan, imma fix-xaqliba tal-punent fil-għoli, wieħed jilmaħ koppla żgħira bajda. Din timmarka l-qabar ta' Nebi Khader li ismu fl-Għarbi jfisser "ħaddari", u li hu meqjus bħala bniedem qaddis għall-Musulmani u d-Drużi.

Il-Fortizza Nimrod

Il-fortizza Nimrod, bl-Għarbi «Qala'at al-Subeiba» (Kastell ta' l-irdum) tinsab fuq għolja li tixref fuq Banias, lejn il-lvant, taħt il-massicc tal-muntanja Ħermon, 800 metru fuq il-livell tal-baħar. L-isem Nimrod hu dak tal-famuż kaccatur li jissemma fil-Ġenesi 10,8-9: "Kus (iben Ħam, iben Noè) wiled lil Nimrod, li kien l-ewwel wieħed setgħan fuq l-art. Kien kaccatur qalbieni f'għajnejn il-Mulej: u għalhekk kienu jgħidu: Bħal Nimrod kaccatur qalbieni f'għajnejn il-Mulej". Skond tradizzjoni lokali

Nimrod kien jgħix fuq din il-quccata. Il-fortizza kienet inbniet mill-Krucjati, biex jiddefendu l-belt ta' Banias li tinsab fil-wied ta' taħtha. Kienu l-mexxejja Musulmani ta' Damasku li kienu reġgħu bnewha biex jiddefendu l-fruntiera tagħhom kontra l-Krucjati. Il-fortizza nbniet minn al-Aziz Uthman, neputi ta' Saladin, fl-1229-1230. Fl-1260 is-sultan Baibars reġa' saħħaħha u żiedilha torrijiet ta' difiża. Matul is-sekli 12 u 13 il-fortizza għaddiet minn ħafna battalji u waqgħet f'idejn diversi, imma kienet maħkuma principalment mill-Musulmani, kif jixhdu d-diversi iskrizzjonijiet bl-Għarbi li nstabu fil-fdalijiet tagħha.
Il-fortizza hi kbira ħafna, u tkopri 420 metri fit-tul u 150 metri fil-wisgħa, u hi mibnija minn ġebel kbir u minġur. Fuq ix-xaqliba tal-lvant, f'post aktar għoli mill-fortizza nnifisha hemm binja kbira forma ta' kastell fortifikat, ta' dimensjonijiet kbar (65 metri b'45 metri), li fiha wkoll torrijiet kbar rettangolari. Hawnhekk kien joqgħod il-kmandant tal-fortizza, imma kienet isservi wkoll bħala ħabs, u l-fatt li kellha foss kbir fuq in-naħa tal-punent juri li waħedha kienet kapaci tiffunzjoni bħala fortizza f'mumenti ta' assedju.
It-torri tad-daħla tal-fortizza ta' Nimrod fih iskrizzjoni li tgħid li ġiet mibni mill-mexxej Ayyubid al-Aziz Uthman fl-1230. Instabet ukoll iskrizzjoni bl-Għarbi li tgħid li s-sultan Mamluk Baibars kien sewwa dan it-torri tad-daħla tal-fortizza fl-1275. Instabet ukoll ġiebja kbira u taraġ dejjaq li kien jgħaqqad id-diversi torrijiet ta' difiża. Instab ukoll passaġġ sigriet mid-daħla tal-fortizza li jwassal barra mill-fortizza, bl-iskop li d-difensuri setgħu jgħaddu minnu biex jattakkaw lill-assedjanti b'attakki sorpriża.
Fi tmiem is-seklu 13 meta l-Musulmani okkupaw il-port ta' Akri u keccew lill-Krucjati darba għal dejjem mill-Art Imqaddsa fl-1291, il-fortizza Nimrod tilfet l-importanza tagħha u bdiet taqa' f'rovina, kif għadha tidher sallum.
Bħala sit arkeoloġiku l-fortizza hi llum irranġata u wieħed jista' jżurha bil-kumdità kollha, filwaqt li mill-għoli tagħha jgawdi l-panorama kemm tal-massicc muntanjuża tal-Ħermon li jogħla fuqha, kif ukoll tal-pjanura ta' Kiryat Shmona u l-wied ta' Hula, bl-għoljiet fuq ix-xaqliba tal-punent li jimmarkaw il-fruntiera ta' Israel mal-Libanu u fuq ix-xaqliba tal-lvant bl-għoljiet tal-Golan.

Tel Dan

Qrib ta' Banias hemm ir-riserva naturali ta' Tel Dan, fejn titwieled l-akbar waħda fost in-nixxiegħat li jagħmlu flimkien ix-xmara Ġordan. Ix-xmara Dan tnixxi 238 miljun metri kubi ta' ilma kull sena. L-ilma joħroġ mill-art wara li jkun għadda minn diversi mini naturali fil-muntanja Ħermon, li fix-xitwa tkun miksija bis-silġ.
Sal-gwerra ta' l-1967 ix-xmara Dan kienet l-unika nixxiegħa tal-Ġordan li kienet f'idejn Israel. Minħabba n-nuqqas ta' xita fil-lvant nofsani kien qiegħed jittieħed ħafna ilma minn din in-nixxiegħa. Imma fl-1969, sentejn wara li Israel ħakem in-nixxiegħat kollha li jinżlu mill-Ħermon, l-ilmijiet ta' Tel Dan, bħal dawk ta' Banias, ġew dikjarati riserva naturali.
Tel Dan, iżda, mhuwiex biss riserva naturali li fiha eluf ta' turisti jiġu għall-frisk ta' l-ilmijiet abbundanti u għad-dell tal-boskijiet. Tel Dan hu, fuq kollox, sit arkeoloġiku ta' importanza kbira. L-iskavi ta' Tel Dan saru fl-1966. L-isem Tel Dan jindika għolja artificjali li fl-Art Imqaddsa dejjem turi li kien hemm belt, jew aħjar, diversi strati ta' bliet waħda fuq oħra, u jindika wkoll l-isem ta' wieħed mit-tribujiet ta' Israel, it-tribù ta' Dan.
Il-Ktieb ta' l-Imħallfin, fil-kapitlu 18, jirrakkonta l-istorja tat-tribù ta' Dan: "F'dak iż-żmien ukoll ma kienx hemm sultan f'Israel; u t-tribù ta' Dan kien qiegħed ifittex art

fejn jgħammar, għax sa dakinhar kien għadu ma messux sehem f'nofs it-tribujiet ta' Israel. Ulied Dan għalhekk bagħtu ħamsa min-nies tat-tribù tagħhom, irġiel ta' ħila, minn Sorgħa u Estawl, biex iduru u jitkixxfu l-art, u qalulhom: «Morru u tkixxfu l-art» (...) U telqu l-ħamest irġiel u waslu Lajs (Laish), u raw li l-poplu kien jgħix bla biża' bħas-Sidonin, b'moħħhom mistrieħ; ma kien jonqoshom xejn mill-ġid ta' l-art; u ħadd ma kien jaħkimhom bi dritt ta' wirt; u kienu 'l bogħod mis-Sidonin, u ma kellhom x'jaqsmu xejn ma' l-Aramin. Mbagħad reġgħu lura għand ħuthom f'Sorgħa u Estawl, u dawn staqsewhom: «X'minnkom?» U huma wieġbu: «Qumu, u itilgħu għaliha! X'intom taħsbuha? La titnikkrux, fittxu itilqu u morru ħudu l-art f'idejkom. Meta taslu hemm issibu nies jgħixu bla biża' f'medda kbira ta' art. Tassew li Alla rħieha f'idejkom. Post fejn m'hemm xejn nieqes mill-ġid li tista' tagħti l-art». Mbagħad telqu minn Sorgħa u Estawl mit-tribù ta' Dan sitt mitt raġel armati għall-gwerra (...) U huma marru Lajs, għand nies li kienu jgħixu fil-kwiet bla ħsieb ta' xejn, u għaddewhom minn xifer ix-xabla, u l-belt ħarquha bin-nar. Ma kien hemm ħadd min jgħinha, għax kienet bogħod minn Sidon, u ma kellhomx x'jaqsmu xejn ma' Aram. Kienet fil-wita ta' Bet-roħob; reġgħu bnewha mill-ġdid u għammru fiha. U semmewha Dan, għal isem missierhom Dan, li kien twieled lil Israel. Imma qabel, sa mill-bidu, kien jisimha Lajs" (Mħ 18,1-2.7-10.26-29).

It-tribù ta' Dan, mela, emigra mill-art limitata li kienet messitu, bejn Shoresh u Esta'ol, fl-inħawi ta' Nahal Sorek, fuq ix-xaqliba tal-punent ta' Ġerusalemm, u mar jgħix fil-limiti tat-tramuntana ta' l-art ta' Israel. Il-belt ta' Laish jew Leshem kienet belt Kangħanija, li kienet abitata bejn is-snin 2700 u 2400 q.K. Fiż-żjara ta' dan is-sit arkeoloġiku wieħed jista' jmur jara id-daħla tal-belt Kangħanija li għadha wieqfa b'mod verament meraviljuż wara dawk il-millennji ta' snin, bl-arkata fuq il-bieb li hi sħiħa u waħda mill-unici li għadhom weqfin fid-dinja. Il-bieb tal-belt Kangħanija hu llum protett mill-elementi, u baqa' ippreservat għal dak iż-żmien kollu għax kien mgħotti minn terrapien li ġie mikxuf biss fl-iskavi ta' l-1966.

Skond tradizzjoni biblika dan il-bieb seta' jindika wkoll żmien il-patrijarki, qrib is-sena 1750 q.K., għax fil-Ġenesi 14,14 jingħad li "malli Abram sema' li (lil Lot) kienu ħaduh ilsir, ħareġ bin-nies imħarrġa tiegħu, nies imwielda f'daru, tliet mija u tminax-il ruħ, u għamel għal warajhom sa Dan".

Mal-ġenb tat-triq li minnha tidħol fis-sit arkeoloġiku, tara l-fdalijiet tal-ħajt protettiv tal-belt mibnija mill-Israeliti. Dan il-ħajt hu impressjonanti fid-dimensjonijiet tiegħu u juri li l-belt kienet imħarsa b'difiża eccezzjonali.

L-istess jingħad għad-daħla principali tal-belt, li hi eżempju klassiku ta' kif kien ikun il-bieb tal-belt skond deskrizzjonijiet biblici. Kien hawnhekk, qrib id-daħla tal-belt, li l-arkeoloġi kienu sabu framment ta' dik li setgħet tkun "stele", jew ġebla wieqfa kommemorattiva. Il-ġebla ta' basalt vulkaniku kien fiha iskrizzjoni bl-Aramajk, li tirreferi għal xi wieħed mis-slaten Armej ta' Damasku; diversi studjużi jaħsbu li dan hu riferiment għal Ħażael (840 q.K.) jew forsi Ben-Ħadad (802 q.K.). Fis-seklu 9 q.K. kien hemm diversi gwerer bejn is-slaten ta' Israel u s-slaten ta' Aram-Damasku, li kienu okkupaw Dan (1Slat 15,20; 2Slat 8,7-15; 9,24-29; 2Kron 22,5). L-arkeoloġi jridu jaqraw f'dan il-framment il-kelma "Beth David", id-dar ta' David. Jekk dan hu minnu allura din hi l-eqdem riferiment li jeżisti għall-isem tas-sultan David. Quddiem id-daħla tal-belt hemm pjazza ta' 400 metri

kwadri, u malli tgħaddi mid-daħla ssib ruħek fi triq wiesgħa processjonali li titla' fil-parti superjuri tal-belt. Il-bieb hu l-aktar eżempju preservat ta' bieb tal-belt Israelita biblika. Għadhom jidhru l-kmamar ta' l-għassa, u anke c-cappetti li kienu jwieżnu l-bibien tal-belt. Hemm ukoll il-bank li fuqu kienu joqogħdu l-anzjani tal-belt, skond ma nsibu f'diversi riferimenti biblici (Ġen 19,1; Salm 69,13; Rut 4,1-2). Hemm ukoll fdalijiet ta' pilastri qosra li kienu jżommu tribuna, li forsi timmarka l-post li fih kien joqgħod l-imħallef fil-bieb tal-belt. Eżempju ta' dan insibuh fit-2 Ktieb ta' Samwel 19,9: "U s-sultan qam u qagħad fil-bieb; u għarfu lin-nies kollha u qalulhom: «Araw, is-sultan qiegħed fil-bieb!» U l-poplu kollu mar quddiem is-sultan".
Meta wieħed jidħol fil-belt u jgħaddi minn fost ir-rovini, jasal fl-aktar post elevat, hekk imsejjaħ «Bamah», li kien ic-centru tal-kult tal-belt Israelita ta' Dan. Il-Ktieb ta' l-Imħallfin18,30 jgħid li "wlied Dan waqqfu xbieha". Meta mbagħad, fis-seklu 10 q.K. is-saltna inqasmet fi tnejn wara l-mewt ta' Salamun, bit-tribujiet ta' Ġuda u Benjamin li kellhom is-sultan Robogħam u l-għaxar tribujiet l-oħrajn is-sultan Ġerobogħam, Dan sar is-santwarju l-aktar fit-tramuntana tas-saltna ta' Israel. Naqraw fl-1 Ktieb tas-Slaten 12,28-30: "Għalhekk, is-sultan Ġerobogħam għamel żewġ għoġiela tad-deheb, u lill-poplu qallu: «Ilkom tmorru biżżejjed Ġerusalemm. Israel, dawn huma l-allat tagħkom li tellgħukom mill-art ta' l-Eġittu». Huwa qiegħed wieħed mill-għoġiela f'Betel, u l-ieħor qiegħdu f'Dan; u din il-ħaġa waqqgħet lil Israel fid-dnub. Il-poplu kien imur sa Dan biex iqim l-għoġol".
Is-santwarju kien jiksi żona ta' 60 b'45 metri, magħluqa b'ħajt u mdawwra bi kmamar. Dan ir-recint sagru kien ġie restawrat fis-seklu 9 q.K. mis-sultan Aħab, li bena «bamah», jew altar kbir fuq pedistall għoli (20 bi 18-il metru). Fi żmien Ġerobogħam II, fis-seklu 8 q.K., żdied taraġ monumentali fuq ix-xaqliba tan-nofsinhar tal-«bamah». X'aktarx li dan l-altar ifakkarna kif seta' kien l-altar tas-sagrificcji tat-tempju ta' Ġerusalemm. Il-«bamah» ta' Dan ġie meqrud meta Tiglath Pileser, sultan ta' l-Assirja, qered il-belt fis-sena 732 q.K.. Instabet iskrizzjoni li tgħid "lil alla li hu Dan". Hi prova li tidentifika dan il-post ma' Dan tal-Bibbja.

Banias Għar ta' l-alla Pan